

Żaneta Kostyk-Szulc

 <https://orcid.org/0009-0002-9703-2721>
zaneta.kostyk@uwm.edu.pl

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
 <https://ror.org/05s4feg49>

Ekologia w nauczaniu papieża Franciszka

 <https://doi.org/10.15633/ps.30109>

Żaneta Kostyk-Szulc – doktor nauk prawnych i magister licencjat prawa kanonicznego, adwokat przy Metropolitalnym Sądzie Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie.

Article history • Received: 16 Apr 2025 • Accepted: 15 Jul 2025 • Published: 31 Mar 2026

ISSN 1428-5673 (print) • **ISSN** 2391-6575 (online) • Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Abstrakt

Ekologia w nauczaniu papieża Franciszka

Ludzie wierzący, w tym chrześcijanie stanowią większość mieszkańców Ziemi. Ich codzienne wybory, działania społeczne, ekonomiczne i polityczne mają znaczenie dla kondycji planety. W ostatnich latach zwierzchnicy Kościołów coraz częściej zabierają głos w sprawach związanych z ochroną środowiska i klimatu. Temat ekologii w Kościele katolickim wybrzmiewa od soboru watykańskiego II, jednak pontyfikat papieża Franciszka był szczególnie w bogaty w działania na rzecz walki z nierównościami oraz z zanieczyszczeniem planety. Kryzys ekologiczny ma swoje korzenie w kryzysie duchowości. Papież Franciszek w licznych dokumentach, homiliach i wypowiedziach nawoływał do troski o „nasz wspólny dom”. Jego encyklika „Laudato si” poświęcona w całości tematyce ekologicznej stanowi kompendium wiedzy o ekologii integralnej oraz drogowskazy postępowania w celu nawrócenia ekologicznego i podjęcia odpowiedzialnych działań na rzecz całego dzieła stworzenia.

Słowa kluczowe: nauczanie papieża, papież Franciszek, ochrona środowiska, encyklika „Laudato si”

Abstract

Ecology in the teaching of Pope Francis

Believers, including Christians, constitute the majority of the Earth's inhabitants. Their daily choices, social, economic and political activities are significant for the condition of the planet. In recent years, the heads of the Churches have increasingly spoken out on issues related to environmental and climate protection. The topic of ecology in the Catholic Church has been resonant since the Second Vatican Council, but the pontificate of Pope Francis is particularly rich in actions to combat inequality and pollution of the planet. The ecological crisis has its roots in the crisis of spirituality. In numerous documents, homilies and statements, Pope Francis calls for care for “our common home”. His encyclical “Laudato si”, devoted entirely to ecological issues, is a compendium of knowledge on integral ecology and signposts for action in order to achieve ecological conversion and take responsible actions for the benefit of the entire work of creation.

Keywords: teaching of the popes, Pope Francis, environmental protection, encyclical “Laudato si”

Trudno zaprzeczyć teorii, że stabilność naszej planety i jej ekosystemów jest zagrożona na skutek ogromnej ekspansji człowieka. Antropogeniczne skażenia środowiska naturalnego są dowodem na to, że jest on zarówno sprawcą, jak i ofiarą swoich autodestrukcyjnych działań. Zanieczyszczona natura oznacza brak możliwości egzystencji w zdrowym otoczeniu. Człowiek współczesny boryka się z problemami zdrowotnymi natury fizycznej, psychicznej i duchowej, które wynikają z życia w zniszczonym przez niego świecie¹.

Al Gore twierdzi, że Ziemia znajduje się na krawędzi, tuż przed katastrofą ekologiczną, a kryzys ekologiczny jest powiązany z kryzysem duchowym². Zbigniew Wróblewski uważa, że mamy do czynienia z „kryzysem podstaw myślenia o naturze, jej relacji do Boga i miejscu człowieka w przyrodzie”³. Nawet reprezentując inne spojrzenie na rzeczywistość, nie sposób nie zauważyć, że sytuacja człowieka i środowiska, w którym żyje, nie napawa optymizmem. Według *Living Planet Report 2024* średnia liczba monitorowanych dzikich gatunków spadła o 73% w ciągu ostatnich 50 lat (1970–2020). Masowe wymieranie raf koralowych, groźba zaniku wiru północnoatlantyckiego, topnienie lodowców, zmiany klimatu to tylko nieliczne zjawiska, jakie można zaobserwować na naszej planecie⁴. Potrzeba podejmowania działań na rzecz ochrony środowiska jest wskazywana nie tylko przez ekologów i organizacje ekologiczne, ale także coraz częściej przez hierarchów Kościoła katolickiego. W związku z tym, że wyznawcy chrześcijaństwa stanowią najbardziej liczącą grupę religijną – ok. 2,6 miliardów (według rocznych statystyk tworzonych przez *Center of Global Christianity*⁵), działania podejmowane przez wyznawców Chrystusa w kontekście globalnym mają znaczenie. Poprzedni zwierzchnik Kościoła katolickiego – papież Franciszek – zwracał uwagę, że większość mieszkańców Ziemi deklaruje się jako osoby wierzące. Skłania to do twierdzenia, że ich codzienne wybory

1 Por. J. Babiński, *Ekoteologia*, Warszawa 2020, s. 166–168.

2 Zob. A. Gore, *Ziemia na krawędzi*, Warszawa 1996, s. 11.

3 Z. Wróblewski, Cóż nam po naturze w XXI wieku? Uwagi chrześcijańskiej teologii i filozofii natury, w: *Kościół i nauka w obliczu ekologicznych wyzwań. Źródła, inspiracje i konteksty encykliki „Laudato si”*, red. J. Poznański, S. Jaromi, Kraków 2016, s. 189–190.

4 Zob. WWF, *Living Planet Report 2024. A system in peril*, Gland, Switzerland 2024, s. 7.

5 Annual statistics. Status of Global Christianity 2025, <https://www.gordonconwell.edu/center-for-global-christianity/resources/status-of-global-christianity/> (11.07.2025).

i zachowania nie pozostają bez znaczenia dla losów planety. W związku z powyższym ukierunkowanie dialogu ekumenicznego na zagadnienia takie jak opieka nad naturą, ochrona ubogich, budowanie braterstwa i szacunku do siebie i wszystkich dzieł stworzenia może przynieść globalne rezultaty⁶.

Dwunastoletni pontyfikat papieża Franciszka był bogaty w działalność na rzecz rozwoju ekologii integralnej – nurtu, który reprezentuje szerokie i zintegrowane podejście do problemów środowiska. Analiza kazań i działań niedawno zmarłego biskupa Rzymu ma na celu ukazanie, jak w ostatnich latach kształtowało się nauczanie Kościoła katolickiego w zakresie działań na rzecz ochrony środowiska. W obliczu kryzysu ekologicznego nauczanie Franciszka miało istotny wpływ na działanie chrześcijan w tym obszarze. W artykule posłużono się metodą historyczno-teologiczną polegającą na badaniu historycznego rozwoju Kościoła i nauczania jego zwierzchników oraz metodą analizy i krytyki piśmiennictwa w zakresie interpretacji homilii i dokumentów papieskich oraz literatury przedmiotu w dziedzinie ekologii i ochrony środowiska.

1. Ekologia – rozwój terminologii

Ekologia to termin, który w ostatnich latach jest coraz częściej używany. Jednak niekoniecznie w kontekście swojego pierwotnego i podstawowego znaczenia. Niestety ekologiczne slogany nie zawsze promują dobre produkty i rozwiązania dla człowieka oraz innych stworzeń zamieszkujących Ziemię. Od lat 70. termin ten nie odnosi się wyłącznie do dyscypliny naukowej, lecz określa postawę człowieka względem środowiska, określa światopogląd oraz pewną filozofię życia⁷. Pojęcie to ewaluowało na przestrzeni lat dzięki przedstawicielom różnych nauk i nurtów, którzy prowadzili rozważania na jego temat.

Wyodrębnienie ekologii jako samodzielnej dyscypliny naukowej to zasługa niemieckiego biologa Ernsta Haeckela, który zdefiniował jej zakres i jako pierwszy użył pojęcia „ekologia”. Nowy termin składał się z dwóch członów pochodzących z języka greckiego: oikos – oznaczającego miejsce życia, dom, domostwo, oraz logos, czyli nauki. Skład ten

6 Zob. Franciszek, *Encyklika Laudato si'*, 24.05.2015, 201.

7 Por. J. Babiński, *Ekoteologia*, s. 25–26.

wskazuje, że ekologię możemy uznać za naukę o życiu organizmów w ich rodzinnym domu/środowisku⁸. Ziemia jest domem nie tylko ludzi, ale wszystkich żyjących na niej stworzeń. Jednak bez wątpienia istota ludzka wpływa najbardziej na jej obecny stan. Rozwiązywanie problemów ochrony środowiska, jak słusznie zauważył Luigi De Carolini, staje się coraz trudniejsze, jeśli nadal jest kontynuowany wyniszczający planetę rozwój, który do tych problemów do prowadził⁹.

Kolejnym pojęciem wymagającym wyjaśnienia na potrzeby tej pracy jest ekologia człowieka. Stanisław Jaromi odwołuje się do jednej z najczęstszych definicji, zgodnie z którą jest to „nauka o wzajemnym oddziaływaniu środowiska i populacji ludzkiej”¹⁰. W ślad za Napoleonem Wolańskim uważa, że składają się na nią: „filozoficzne problemy środowiska człowieka, prawa i siły przyrody i związane z nimi kwestie teoretyczne; biospołeczne problemy środowiska, w jakim człowiek żyje; [...] problemy ekologiczne biologii człowieka; wychowanie do właściwego życia w środowisku i związana z tym ekologiczna strategia przeżycia i rozwoju ludzkości jako gatunku i społeczeństwa”¹¹.

Autorem następnego istotnego terminu – *ecologia humana* – jest Jan Paweł II. W węższym znaczeniu odnosi się on do rodziny, relacji międzyludzkich, poszanowania natury człowieka i jego rozwoju, w szerszym ujęciu to także odpowiedzialność ludzi za ziemię, przyrodę, kosmiczny porządek i równowagę ekologiczną¹². *Ecologia humana* jest „harmijnym zespoleniem teorii przyrodniczych i społecznych z problemami szeroko pojętej humanistyki i kultury oraz chrześcijańskiej wiary w Stwórcę kierującego procesami ewolucji świata”. Jest homocentryczna i podkreśla zobowiązania człowieka wobec osoby ludzkiej, rodziny,

8 Por. M. Wyrostkiewicz, *Ekologia ludzka. Osoba i jej środowisko z perspektywy teologiczno-moralnej*, Lublin 2007, s. 23–24 za E. Salomon, L. Berg, D. Martin, C. A. Ville, *Biologia*, Warszawa 1996, s. 823.

9 Zob. L. De Carolini, *Lasy – stan krytyczny*, w: *Bioetyka. Naglące pytania*, red. P. Aszyk SJ, Warszawa 2005, s. 185.

10 S. Jaromi, *Ecologia humana – chrześcijańska odpowiedź na kryzys ekologiczny*, Kraków 2004, s. 21.

11 S. Jaromi, *Ecologia humana*, s. 21. Zob. N. Wolański, *Czynniki rozwoju człowieka*. Warszawa 1972; N. Wolański, *Środowiskowe i cywilizacyjne zagrożenia współczesnego człowieka*, w: *Ekologia człowieka. Historia i współczesność*, red. B. Kuźnicka, Warszawa 1995, s. 173–181.

12 Por. S. Jaromi, *Ecologia humana*, s. 34–36.

społeczeństwa i środowiska¹³. To chrześcijańska odpowiedź na kryzys ekologiczny¹⁴.

Kolejne pojęcie, które pojawiło się w chrześcijańskim nauczaniu ekologicznym, to ekologia integralna. Polega ona na ścisłym powiązaniu działań ekologicznych ze skutecznymi działaniami ekonomicznymi i politycznymi. Jest to ekologia skupiająca się na sprawiedliwości społecznej i akcentowaniu potrzeb najbardziej ubogich. Nie sposób nie zauważyć, że wojny nie tylko niszczą środowisko naturalne, ale także powodują wzrost liczby uchodźców. Migracje wywołane są także pustynnieniem powodowanym przez zmiany klimatyczne. A przybysze zmierzający do miast czy innych krajów często są w trudnej sytuacji życiowej i finansowej¹⁵. Ekologia integralna, do której często nawiązywał papież Franciszek, to

odpowiedź Kościoła katolickiego na światowy kryzys ekologiczny i społeczny. Odnosi się ona nie tylko do wzajemnych relacji między organizmami żywymi i środowiskiem nieożywionym, ale także do warunków życia ludzi i szans przetrwania społeczeństw¹⁶.

2. Wpływ chrześcijaństwa na relację człowiek–środowisko

Mimo iż nie brakuje krytycznych głosów co do roli, jaką odegrała religia chrześcijańska w doprowadzeniu do obserwowanego kryzysu ekologicznego na świecie, warto zauważyć, że od soboru watykańskiego II obserwujemy wzrost zainteresowania problemami ochrony środowiska w nauczaniu Kościoła. Hierarchowie chrześcijańscy popierają rozwój legislacji oraz działań politycznych w tym aspekcie, ale jednocześnie nawołują, by nie pomijać wartości moralnych i perspektywy filozoficzno-teologicznej tego zagadnienia. Takie wykluczenie rodzi ryzyko dehumanizacji zwłaszcza w kwestii demograficznej¹⁷. Kościół stanowi

13 Por. S. Jaromi, *Ecologia humana*, s. 36–37.

14 Por. S. Jaromi, *Ecologia humana*, s. 38.

15 Por. J. Bremer, Encyklika „*Laudato si'*” – ekologia integralna podstawowym elementem katolickiej nauki społecznej, w: *Kościół i nauka*, s. 37–39.

16 Ekologia integralna, <https://laudatosi.caritas.pl/ekologia-integralna/> (14.02.2025).

17 Por. J. Babiński, *Ekoteologia*, s. 180–181.

czo sprzeciwia się działaniom, które są wymierzone w godność osoby ludzkiej od początku do jej naturalnej śmierci. Działania na rzecz ochrony planety powinny iść w parze z ochroną wszystkich istnień ludzkich, zwłaszcza tych najbardziej potrzebujących i bezbronych.

2.1. Źródła antropocentryzmu w chrześcijaństwie

Biblijny obraz stworzenia świata według Księgi Rodzaju to 7 dni powstawania całego uniwersum – nieba, ziemi i istot żywych. Ostatnim elementem tego dzieła był człowiek stworzony na boży obraz i podobieństwo. W raju panował porządek, na straży którego zostali postawieni pierwsi ludzie. Bóg był dumny ze swojego dzieła i wiedział, że było dobre¹⁸. Niestety grzech pierwszych ludzi zaburzył pierwotną harmonię, a także spojrzenie na rolę, która została przydzielona człowiekowi w świecie stworzonym przez Boga.

„Religia chrześcijańska przez niektórych radykalnych ekologów jest obwiniana o przyczynienie się do kryzysu ekologicznego, jaki co najmniej od kilkudziesięciu lat nęka naszą planetę”¹⁹. Według Lynna White’a obecny kryzys ekologiczny jest skutkiem antropocentryzmu głęboko zakorzenionego w doktrynie judeochrześcijańskiej. W wierzeniach antycznych Greków czy religii wschodnich dominowało wielobóstwo i wszechobecny animizm. Wszystko – każde wzgórze, strumyk czy drzewo – posiadało własne *genius loci*. Wyparcie animizmu przez wiarę chrześcijańską, zdaniem White’a, umożliwiło bezwzględną, bezrefleksyjną eksploatację zasobów natury. Bóg nie tylko uczynił człowieka na swój obraz i podobieństwo jako zwieńczenie całego dzieła, ale również pozwolił Adamowi nazwać te byty, co potwierdziło jego dominację nad nimi²⁰. Biblijny obraz stworzenia świata stawia zatem w centrum człowieka. Bóg „powoływał do istnienia byty coraz doskonalsze – człowiek, jako ostatni w serii powstających bytów, jest z tej racji «koroną

¹⁸ Zob. Rdz 1, 1–31.

¹⁹ S. Konstańczak, Religia a ekologia, „ΣΟΦΙΑ. Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich” 16 (2016), s. 375.

²⁰ Por. L. White, The historical roots of our ecological crisis, „Science” 155 (1967) no. 3767, s. 1205.

stworzenia»²¹. W obrazie stworzenia z Księgi Rodzaju Bóg błogosławił pierwszym ludziom: „bądźcie płodni i rozmnażajcie się, abyście zdobywali ziemię i uczynili ją sobie poddaną, abyście panowali nad rybami morskimi, nad ptactwem powietrznym i nad wszelkim zwierzęciem naziemnym” (Rdz 2, 7). Jak zauważa ks. Roman Krawczyk, panowanie może być różne: opiekuńcze i troskliwe lub władcze i egoistyczne. Krawczyk zakłada, że autor słów z Biblii miał na myśli opiekuńcze panowanie nad ziemią. Na poparcie tej tezy przywołuje słowa zawarte w Księdze Rodzaju 2, 15, które w oryginale – w języku hebrajskim – oznaczają „aby jej [tj. ziemi – przyp. Ż. K. -S.] służył i jej strzegł”, co w Biblii Tysiąclecia oddano przy użyciu innych czasowników – „uprawiał” i „doglądał”. Jak widać, tłumaczenie może wpłynąć na inne podejście do roli człowieka wobec ziemi – z jej pana i władcy zamienia się wręcz w jej niewolnika. Rolą człowieka jest więc służba ziemi, którą ma uczynić godnym miejscem dla ludzkości. Człowiek może korzystać z owoców ziemi i swojej pracy (służby)²². Niestety przez wieki mylnie odczytywano przesłanie płynące z biblijnego obrazu stworzenia. Jan Paweł II nazwał tę sytuację błędem antropologicznym²³ – w błędzie tym upatruje się źródła „bezmysłnego niszczenia środowiska naturalnego”²⁴. Człowiek dominował, stawiał się w pozycji nadrzędnej do pozostałych stworzeń i zachowywał się jak pan i władca z boskiego nadania. I tak *homo sapiens* stał się „najbardziej agresywnym i ekspansywnym gatunkiem, jaki pojawił się na ziemi w wyniku ewolucji życia”²⁵.

Teoria White’a znalazła zarówno zwolenników, jak i przeciwników. Poparli ją m.in. Arnold Toynbee, Max Nicholson, Ian McHarg, Donald Worster, John Passmore, a zanegowali Robin Attifield, James Nash, John Bairda Callicot, Keith Thomas²⁶. Spór ten nie wpłynął pozytywnie

21 R. Krawczyk, *Prawa człowieka w Biblii*, „Historia i Świat” 1 (2012), s. 154.

22 Zob. R. Krawczyk, *Prawa człowieka w Biblii*, s. 155.

23 Jan Paweł II, *Centesimus annus*, 1.05.1991, nr 37; por. J. Babiński, „Kwestia ekologiczna” w nauczaniu Jana Pawła II, „Studia Gdańskie” 30 (2012), s. 253.

24 J. Babiński, *Ekoteologia*, s. 165.

25 R. Krawczyk, *Prawa człowieka w Biblii*, s. 155–156; Z. Szawarski, *Najgroźniejsze zwierze*, „Polityka” 1.04.2000, nr 14, <https://www.polityka.pl/archiwumpolityki/1849502,1,najgrozniejsze-zwierze.read> (11.12.2024).

26 Por. R. F. Sadowski, *Filozoficzny spór o rolę chrześcijaństwa w kwestii ekologicznej*, Warszawa 2025, s. 11–12.

na wizerunek chrześcijaństwa. Ten sam fragment dotyczący stworzenia posiada liczne, także sprzeczne interpretacje. Według Jarosława Babińskiego teksty biblijne przedstawiają prawdę o solidarności człowieka ze światem stworzonym. Człowiek został powołany do życia w otoczeniu niejako stworzonym dla niego. Jako ten, który nosi w sobie obraz i podobieństwo Boga, został „ulepiony z gliny”, czyli z materii już istniejącej. Człowiek jest więc integralnym elementem świata, w którym wzrasta, z którego dóbr korzysta i o który ma się troszczyć²⁷.

Zdaniem Ryszarda F. Sadowskiego wskazanie, iż u podstaw idei zrównoważonego rozwoju znajduje się tradycja chrześcijańska, pomogłoby w społecznej akceptacji chrześcijaństwa w kontekście ekologicznym. Wpływ na kulturę europejską poprzez propagowanie powściągliwego stylu życia, szacunek dla ludzkiego życia i odpowiedzialność za przyrodę, to według niektórych badaczy źródła zrównoważonego rozwoju towarzyszące chrześcijaństwu od początków istnienia²⁸. Związek chrześcijaństwa z zasadą zrównoważonego rozwoju został potwierdzony poprzez zapoczątkowany przez Światową Radę Kościołów (ang. World Council of Churches, WCC) ekumeniczny program pt.: *Just, participatory and sustainable society*²⁹.

2.2. Ekologia w nauce Kościoła

Biblijne wezwanie do „czynienia sobie ziemi poddaną” (Rdz 1, 28) niesie w sobie odpowiedzialność człowieka za świat natury. Kościół podejmuje starania, by kształtować w swoich wiernych odpowiednią postawę wobec świata stworzonego³⁰. Zaangażowanie w tym zakresie możemy zaobserwować w wielu obszarach nauczania i działalności Kościoła, jednak na szczególną uwagę zasługują dokumenty soborowe oraz dzieła wybranych papieży.

Temat szacunku do natury w nauce Kościoła po raz pierwszy pojawił się w encyklice *Rerum novarum* Leona XIII³¹, jednak od II soboru wa-

²⁷ Por. J. Babiński, *Ekoteologia*, s. 113–115.

²⁸ Zob. R. F. Sadowski, *Filozoficzny spór o rolę chrześcijaństwa*, s. 288–289.

²⁹ Por. R. F. Sadowski, *Filozoficzny spór o rolę chrześcijaństwa*, s. 291–292.

³⁰ Por. J. Babiński, *Ekoteologia*, s. 53.

³¹ Leon XIII, *Encyklika Rerum novarum*, 15.05.1891, 7, 19.

tykańskiego obserwujemy w Kościele znaczny wzrost zainteresowania ekologią, zwłaszcza w nauczaniu papieży: Jana XXIII, Pawła VI, Jana Pawła II, Benedykta XVI oraz Franciszka³².

Zwołany z inicjatywy Jana XXIII Sobór Watykański II nakreślił główne zasady, na których powinna opierać się relacja między ludźmi a środowiskiem naturalnym³³. Papież Jan XXIII dostrzegał dysproporcje rozwoju gospodarczego na świecie. W encyklice *Pacem in terris* postulował harmonizację edukacji religijnej z przyrodniczą, humanistyczną i techniczną. Pisał, że chaos spowodowany przez człowieka w środowisku naturalnym sprzeciwia się pokojowi na świecie³⁴. Sobór w konstytucji *Gaudium et spes* podkreślał, że dobra z których korzysta człowiek, powinny być dzielone sprawiedliwie pomiędzy wszystkich³⁵.

Jan Paweł II często nawiązywał w wypowiedziach do problemów ochrony środowiska. W encyklice *Centesimus annus* zwrócił uwagę na zagrażające ludzkości nadmierne wykorzystywanie zasobów³⁶ oraz na istnienie dóbr, których nie można traktować jak zwykłych towarów³⁷. Papież ogłosił św. Franciszka z Asyżu patronem ekologów³⁸ i nawoływał do życia w cywilizacji miłości, w której ważniejsze jest „być” niż „mieć”³⁹. Działając w duchu ekumenicznym, podpisał deklarację o ochronie dzieł

32 Por. S. Jaromi, *Eko-zadania dla papieża Franciszka*, „Dziki Życie” (2013) nr 5, s. 23.

33 Por. S. Jaromi, *Ecologia humana*, s. 63

34 Jan XXIII, *Encyklika Pacem in terris*, 11.04.1963, 153. Por. S. Jaromi, *Ecologia humana*, s. 62.

35 Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele we współczesnym świecie Gaudium et spes*, 7.12.1965, 69.

36 „Obok problemu konsumizmu budzi niepokój ściśle z nią związana kwestia ekologiczna. Człowiek, opanowany pragnieniem posiadania i używania, bardziej aniżeli bycia i wzrastania, zużywa w nadmiarze i w sposób nie uporządkowany zasoby ziemi, narażając przez to także własne życie” (Zob. Jan Paweł II, *Encyklika Centesimus annus*, 37). Por. L. Łukaszuk, *Wybrane zagadnienia międzynarodowego prawa ochrony środowiska*, w: *Problemy XXI wieku: prawo ochrony środowiska, edukacja środowiskowa i agrobiznes*, red. J. W. Czartoszewski, E. Grzegorzewicz, A. W. Świderski, Warszawa 2005, s. 23.

37 Zob. Jan Paweł II, *Encyklika Centesimus annus*, 40.

38 40-lecie ogłoszenia św. Franciszka patronem ekologów, <https://www.malopolska.pl/aktualnosci/srodowisko/40lecie-ogloszenia-sw-franciszka-patronem-ekologow> (12.12.2024).

39 Por. Ż. Kostyk, *Zasada przezroczności w prawie ochrony środowiska*, rozprawa doktorska, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2020, s. 28.

stworzenia z patriarchą Konstantynopola Bartłomiejem I. Jest to tekst dotyczący etyki postępowania wobec środowiska naturalnego⁴⁰. Warto przywołać reakcję patriarchy na katastrofę ekologiczną spowodowaną wyciekami ropy w Zatoce Meksykańskiej. Bartłomiej I „stwierdził, że zrzucanie winy na sprzęt czy metody wydobycia jest omijaniem istoty problemu, ponieważ w Zatoce człowiek zgrzeszył przeciwko Bogu swoją zachłannością”⁴¹.

Benedykt XVI w encyklice *Caritas in veritate* zwracał uwagę na współistnienie powinności wobec drugiego człowieka i środowiska:

Obowiązki, jakie mamy względem środowiska, łączą się z obowiązkami, jakie mamy względem osoby jako takiej, i w jej relacjach z innymi. Nie można wymagać przestrzegania jednych, a naruszać drugich. Jest to poważna sprzeczność dzisiejszej mentalności i praktyki, która poniża osobę, burzy ład środowiska i szkodzi społeczeństwu⁴².

Wzrastanie w Chrystusie oznaczało zdaniem Benedykta XVI wzmocnienie więzi z potrzebującymi, Ziemią i całym stworzeniem⁴³.

Pontyfikat papieża Franciszka był bardzo bogaty w nauczanie i działania na rzecz ochrony środowiska i klimatu. Wkład czterech poprzedników oraz patriarchy Bartłomieja I w dziedzinę nauczania ekologicznego został doceniony i podkreślony przez papieża Franciszka na pierwszych stronach najbardziej ekologicznej encykliki w dziejach Kościoła – *Laudato si'*⁴⁴.

⁴⁰ Zob. Wspólna deklaracja Papieża Jana Pawła II i Patriarchy Bartłomieja I, <https://papiez.wiara.pl/doc/377299.Wspolna-deklaracja-Papieza-Jana-Pawla-II-i-Patriarchy> (12.12.2024).

⁴¹ S. Jaromi, M. Olszewski, *Eco-book o eko-Bogu*, Kraków 2010, s. 18.

⁴² Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, 29.06.2009, 51.

⁴³ Por. M. C. Núñez, *Wszystko jest połączone. Integralna ekologia i komunikacja w erze cyfrowej*, Olsztyn 2020, s. 106–107.

⁴⁴ Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, 24.05.2015, 3–8; K. Leśniewski, *Inspirujący wpływ Patriarchy Bartłomieja I na encyklikę „Laudato si'”*, w: *Kościół i nauka*, s. 82–83; A. Siemianiewski, *Ekologia w duchu św. Franciszka*, w: *Kościół i nauka*, s. 97.

3. Pontyfikat papieża Franciszka

Pontyfikat papieża Franciszka był czasem bogatym w liczne przemówienia i orędzia o tematyce ochrony środowiska. Budzenie świadomości ekologicznej i postawy odpowiedzialności wobec świata stworzonego przez Boga wśród swoich wiernych było bez wątpienia jedną z misji tego biskupa Rzymu. Wybór imienia, inspiracja św. Franciszkiem z Asyżu i duży nacisk na ekologię w nauczaniu sprawiły, że był to bez wątpienia czas renesansu filozofii franciszkańskiej w Kościele katolickim.

3.1. Św. Franciszek z Asyżu jako patron pontyfikatu

Święty Franciszek (Giovanni di Bernardone), zwany biedaczyną z Asyżu, był synem bogatego kupca. Z własnej woli zdecydował się na życie ubogiego mnicha. Otaczał się prostymi ludźmi, unikał rozgłosu, głosił kazania do ludzi i zwierząt. Jego ascetyzmowi towarzyszyła radosna wiara i zachwyt nad światem stworzonym. Postać tego średniowiecznego, skromnego świętego inspirowała do dziś⁴⁵. Jan Paweł II w 1979 roku ogłosił go patronem ekologów⁴⁶.

Argentyński kardynał Jorge Mario Bergoglio, przybierając imię Franciszek podczas obejmowania posługi na stolicy Piotrowej 13 marca 2013 roku, wysłał jasny przekaz, że ekologia będzie ważnym elementem jego pontyfikatu. Wybór imienia noszonego przez patrona ekologów sprawiło, że wzrosły oczekiwania organizacji ekologicznych wobec nowego biskupa Rzymu. W swojej pierwszej homilii Franciszek zaznaczył, że zarówno jego obowiązkiem, jak i wszystkich ludzi (w tym chrześcijan) jest troska o wszelkie stworzenia i środowisko, w którym żyjemy. Apelowwał, by troszczyć się o wszystkie dzieła Boga. Zaznaczył, że człowiek ponosi odpowiedzialność za wszelkie Boże dary, które zostały oddane mu w opiekę⁴⁷. Wybór imienia przez nowego papieża pozwolił na wysnucie

45 Por. Święty Franciszek z Asyżu – wielki naśladowca Chrystusa, <https://bernardynki.diecezja.tarnow.pl/swiety-franciszek-z-asyzu-wielki-naśladowca-chrystusa/> (10.07.2025).

46 Por. I. A. Kiełbasiewicz OFM, „Ekologia” św. Franciszka z Asyżu, <http://www.francesco.katowice.opoka.org.pl/ecology1.html> (10.07.2025).

47 Zob. Inauguracyjna homilia papieża, <https://papiez.wiara.pl/doc/1491011.Inauguracyjna-homilia-papieza>, (11.12.2024).

wniosku, że będzie reprezentował on postawę przeciwną do władczego panowania nad ziemią, a bliższą służbie naturze i wszelkiemu stworzeniu. Papież Franciszek podkreślał, że zniszczenie środowiska naturalnego to brak przyszłości dla wszystkich – wierzących i niewierzących. Wszyscy bez wyjątku są powołani do życia w harmonii z naturą i innymi ludźmi⁴⁸.

Szczególna wrażliwość papieża Franciszka na tematy związane z ochroną środowiska wynika zdaniem Kaspra Kapronia z faktu, że pochodził on z Ameryki Południowej. Jej mieszkańcy nie tylko są silnie związani z otaczającą przyrodą, ale także są świadkami jej degradacji. Wycinanie dżungli amazońskiej – to nie tylko zagrożenie dla wielu gatunków, ale także utrata domostw ludów zbieraczach, wymieranie kultury i tradycji rdzennych plemion, zachwianie bilansu tlenowego, susze i inne katastrofalne skutki dla całego świata⁴⁹. W Ameryce Południowej doskonale widać, jak cierpi Ziemia i jej mieszkańcy na skutek działalności koncernów niszczących środowisko naturalne⁵⁰.

Papież Franciszek w swojej pierwszej encyklice *Lumen fidei* zwrócił uwagę, że chrześcijanom już w II wieku zarzucano władcze podejście do ziemi. Celsus nie zgadzał się, że z teorią, że Bóg ustanowił człowieka „na szczycie” i „pytał: «Dlaczego twierdzisz, że [...] trawy [...] rosną w większym stopniu dla ludzi niż dla dzikich zwierząt pozbawionych rozumu?» oraz «Jeśliby kto patrzył z nieba na ziemię, czy mógłby zauważyć, że nasze czyny różnią się w czymkolwiek od czynności mrówek i pszczoł?»»⁵¹. Papież tłumaczy, że w centrum biblijnej wiary jest miłość Boga i Jego troska oraz plan zbawienia obejmujący zarówno ludzkość, jak i całe stworzenie. Zaciemnianie tej prawdy sprawia⁵², że człowiek może pogubić się, stracić swoje miejsce we wszechświecie i zacząć rościć sobie prawo do bycia władcą absolutnym⁵³. Papież kontynuował dalsze wyjaśnienia tego aspektu w swojej kolejnej encyklice *Laudato si'*.

48 Por. D. Agnasso, *Papież Franciszek. Świat jutra*, Kraków 2021, s. 81.

49 Zob. K. Kaproń, *Południowoamerykańskie prąźródła encykliki Laudato si'*, w: *Kościół i nauka*, s. 19–22.

50 K. Kaproń, *Południowoamerykańskie prąźródła*, s. 20–23.

51 Franciszek, *Encyklika Lumen fidei* 29.06.2013, 54.

52 Zob. Franciszek, *Encyklika Laudato si'*, 116.

53 Zob. Franciszek, *Encyklika Laudato si'*, 116.

3.2. Encyklika *Laudato si'*

Nazwa encykliki pochodzi od słów pieśni śpiewanej przez św. Franciszka z Asyżu: „Laudato si', mi Signore” oznaczających „Pochwalony bądź, mój Panie”. Tymi słowami zaczyna się przełomowa encyklika dotycząca odpowiedzialności za środowisko (zwana zieloną)⁵⁴.

Franciszek zwrócił w niej uwagę na problem nadmiernego antropocentryzmu i na nieprawidłową interpretację tekstów biblijnych, które doprowadziły do błędnego przekonania o roli człowieka w relacji ze światem. Zauważył, że rolą człowieka nie ma być panowanie, ale bycie odpowiedzialnym zarządcą. Odwołując się do Księgi Rodzaju, tłumaczył, że zadaniem tego zarządcy jest „uprawianie i dogłądanie» ogrodu świata”. A dogłądanie to „chronienie, strzeżenie, zachowanie, bronienie, czuwanie”⁵⁵. Zdaniem papieża każda wspólnota może korzystać z darów natury w stopniu, który pozwala zaspokoić potrzeby, ale jednocześnie tak, by zabezpieczyć tę możliwość dla przyszłych pokoleń. Podejście to można uznać za zawarcie w tekście encykliki jednej z zasad ochrony środowiska – zasady sprawiedliwości międzypokoleniowej⁵⁶. W tym kontekście przypomniał, że to nie do człowieka, ale „do Pana należy ziemia” (Ps 24, 1) oraz „wszystko, co jest na niej” (Pwt 10, 14). Podsumował, że „Biblia nie daje podstaw do despotycznego antropocentryzmu, nieinteresującego się innymi stworzeniami”⁵⁷.

Franciszek odwołał się w encyklice nie tylko do zasady sprawiedliwości międzypokoleniowej, ale także do innych zasad dotyczących ochrony środowiska przyjętych w Deklaracji z Rio de Janeiro w 1992 roku podczas „Szczytu Ziemi”. Cytuje definicję zasady przezorności z tego

54 Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, 1; Encyklika *Laudato si'*, <https://laudatosi.caritas.pl/encyklika-laudatosi/> (10.07.2025).

55 Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, 67.

56 Zasada sprawiedliwości międzypokoleniowej zwanej również sprawiedliwością międzygeneracyjną zakłada zaspokajanie potrzeb przez obecnie żyjących na ziemi ludzi, bez umniejszania szans na rozwój i zaspokajanie tych potrzeb przez przyszłe pokolenia. Por. M. Nyka, *Sprawiedliwość międzypokoleniowa w międzynarodowym prawie środowiska*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 35 (2016), s. 357; Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, 67.

57 Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, 68.

dokumentu⁵⁸, odwołuje się ponadto do zasad zrównoważonego rozwoju, prewencji, przezorności i roli naukowców w pracy nad podjęciem działań na rzecz ochrony środowiska. Lektura jej treści utwierdza w przekonaniu, że papież znał nie tylko teksty świętych i teologów Kościoła, lecz także deklaracji prawa międzynarodowego w omawianym zakresie. *Laudato si'* to prawdziwe kompendium ekologii nie tylko dla chrześcijan. Należy jednak pamiętać, że to nie tylko „dokument o tematyce ekologicznej”, ale encyklika społeczna przepełniona duchem ekologii integralnej⁵⁹. Jej autor dostrzegał więc pomiędzy kruchością planety a ubogimi, władzą i technologią a rozumieniem ekonomii i postępu, odpowiedzialną polityką międzynarodową a propozycją nowego stylu życia⁶⁰. Papież poświęcił jeden rozdział encykliki na przedstawienie ludzkiego wpływu na kryzys ekologiczny. Odkrycia naukowe i techniczne dają człowiekowi ogromną moc, lecz ten nie zawsze dobrze ją wykorzystuje. Papież Franciszek za Romano Guardinim zwracał uwagę, że „człowiek nowoczesny nie został wychowany tak, by umiał się posługiwać swą mocą właściwie”⁶¹. Każda epoka niosła ze sobą niepokój o niewłaściwe wykorzystanie władzy przez człowieka. Franciszek uważał, że solidna etyka, kultura i duchowość mogą utrzymać ją w ryzach⁶².

Papież chwalił korzystanie z transportu publicznego, car-pooling⁶³, sadzenie drzew, unikanie korzystania z tworzyw sztucznych i papieru, segregację odpadów, ograniczanie zużycia wody i prądu, niemarnowanie jedzenia. Codzienne nawyki wynikające z poczucia obowiązku za środowisko to akt miłości, pokazujący to, co najlepsze w świadomej istocie ludzkiej⁶⁴. Politycy, stowarzyszenia i Kościół są odpowiedzialni za kształtowanie sumień. Ataki na środowisko powinny podlegać

58 Zob. Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, 186.

59 Por. J. Bremer, Encyklika „*Laudato si'*”, s. 50.

60 Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, 16.

61 R. Guardini, *Koniec czasów nowożytnych. Świat i osoba. Wolno, łaska, los*, Kraków 1969, s. 68; Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, 105.

62 Zob. Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, 105.

63 Car-pooling to system współdzielenia samochodu poprzez kojarzenie osób jadących do tego samego miejsca docelowego, np. pracy, szkoły lub pokonujących tą samą trasę. Zob. Słownik pojęć strategii rozwoju transportu do 2020 roku (z perspektywą do 2030 roku), s. 3. Popularny serwis car-poolingowy w Polsce to BlaBlaCar.

64 Zob. Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, 211.

sankcjom wymierzonym przez odpowiednie instytucje⁶⁵. W obliczu kryzysu ekologicznego ubolewał nad faktem, że praktykujący chrześcijaństwo „drwią z troski o środowisko naturalne”. Wzywał do nawrócenia ekologicznego, które polega na rozwijaniu konsekwencji spotkania z Jezusem w relacjach z otaczającym światem. Papież podkreślał, że bycie obrońcą dzieła Bożego – natury – jest istotą chrześcijańskiej duchowości, a nie drugorzędym celem wyznawców Jezusa⁶⁶. Świadomość obecności Boga we wszelkich istotach żywych wzywa do rozwoju cnót ekologicznych⁶⁷. „Troska o stworzenie jest «cnotą samą w sobie»”⁶⁸.

Św. Franciszek z Asyżu jest w encyklice przedstawiony jako wzór „troski o to, co słabe” oraz patron ekologii integralnej – radosnej i autentycznej⁶⁹. „Troska o człowieka jest podstawowym warunkiem ekologii”⁷⁰. Cała encyklika jest przepełniona franciszkańską duchowością i zachętą do życia w prostocie, w zgodzie z naturą, Bogiem, innymi ludźmi i samym sobą. Ojciec święty nie tylko powoływał się na franciszkańskie źródła, lecz także interpretował je i uaktualniał. Stawiał ambitne cele i wskazywał narzędzia do ich osiągnięcia⁷¹.

4 października 2023 roku Franciszek podpisał adhortację *Laudate Deum* na temat kryzysu klimatycznego. Było to dopełnienie encykliki *Laudato si'*, w której wyrażał swój niepokój o „nasz wspólny dom”. Wypunktował konferencje klimatyczne i zobowiązania, które zostały przyjęte przez strony na nich obecne. Wskazał nieudolność polityki międzynarodowej w dziedzinie ochrony klimatu. Wyraził smutek, że globalne emisje wciąż rosną i zakończył słowami: „człowiek, który chce zastąpić Boga, staje się najgorszym zagrożeniem dla samego siebie”⁷².

65 Zob. Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, 214.

66 Zob. Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, 216–217.

67 Zob. Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, 88.

68 H. Schudy, Nadchodzi zmiana klimatu w Kościele? Papież Franciszek – ekolog, „Dziki Życie” (2015) nr 7–8, s. 12–15; E. King, Ekolog – strażnik boskiego stworzenia?, http://eko.org.pl/index_trendy.php?dzial=2&kat=17&art=1680 (12.02.2025).

69 Zob. Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, 10.

70 J. Orzeszna, Znaczenie motywacji religijnej w działaniach na rzecz ochrony naturalnego środowiska człowieka w świetle encykliki „*Laudato si'*”, w: *Dlaczego ekologia? W kręgu encykliki „Laudato si'”*, red. T. Reroń, A. Szafulski, Wrocław 2016, s. 86.

71 Por. S. Jaromi, *Boska ziemia*, Kraków 2019, s. 134–135.

72 Franciszek, *Adhortacja apostolska Laudate Deum*, 4.10.2013, 73.

3.3. Apel o odpowiedzialność i modlitwę w intencji ochrony świata stworzonego

Przetrwanie przyrody jest niezbędne do przetrwania rodzaju ludzkiego. Dzisiejsze działania człowieka mają wpływ na losy obecnie zamieszkujących Ziemię i na życie przyszłych pokoleń. Postawa papieża Franciszka wobec tematyki ekologii, ochrony zasobów przyrody i najbardziej potrzebujących świadczyła o ogromnym poczuciu odpowiedzialności i chęci podejmowania inicjatyw w tym obszarze. Dzięki jego inicjatywie co roku obchodzimy Światowy Dzień Modlitw o Ochronę Świata Stworzonego.

Franciszek jako głowa Kościoła katolickiego czuł odpowiedzialność za losy świata. Mówił:

W tym czasie [...] decydującym o przyszłości ludzkości, nie chcemy uchylać się od odpowiedzialności stawania u boku ludzi próbujących przezwyciężyć kryzys zarówno zdrowotny i ekonomiczny, jak i duchowy i moralny. Ich powodzenie będzie zależę od świadomości i poczucia obowiązku każdego człowieka⁷³.

Rolą Kościoła jest nie tylko współpraca w zakresie działań na rzecz lepszej przyszłości, ale także odwoływanie się do sumień swoich wiernych: „My, ludzie Kościoła, jesteśmy wezwani, by zadać sobie pytanie, w jaki sposób możemy pomóc w uzdrowieniu naszego świata, także z chorób społecznych”⁷⁴. Papież wymieniał zasady, na których mogłyby się opierać działania przywódców politycznych i społecznych. Są to: „godność osoby, dobro wspólne, preferencyjna opcja na rzecz ubogich, powszechne przeznaczenie dóbr, solidarność, pomocniczość, troska o nasz wspólny dom”⁷⁵.

Franciszek apelował, by przestać beczynnie akceptować zniszczenia w naturalnym środowisku i nierówności społeczne. Wskazywał, że nowy model rozwoju dla ludzkości mogą stanowić: obniżenie tempa produkcji i konsumpcji, praktyka powściągliwości i kontemplacja przyrody, przy jednoczesnym współistnieniu ludów w harmonii ze stworzeniem.

⁷³ D. Agnasso, *Papież Franciszek*, s. 54.

⁷⁴ D. Agnasso, *Papież Franciszek*, s. 63.

⁷⁵ D. Agnasso, *Papież Franciszek*, s. 64.

Nie możemy dłużej wierzyć, że zawsze pozostaniemy zdrowi w świecie chorym z naszej winy. Stajemy się ofiarami naszej własnej przemocy wobec planety, którą traktujemy jako zbiór elementów do naszej niczym nieograniczonej dyspozycji. Zapaliliśmy lont i podaliśmy go benzyną; nie możemy się łudzić, że ma nieskończoną długość – jeśli go nie zgasimy, prędzej czy później bomba ekologiczna wybuchnie. [...] Zatkaliśmy uszy na krzyk naszej ciężko chorej planety. Nie zatrzymaliśmy się pomimo wezwań natury. Z chciwości i pragnienia zysku daliśmy się pochłonać sprawom daremnym i otepić szaleńczemu pośpiechowi⁷⁶.

Świadome przeżywanie 1 września każdego roku ustanowionego w 2015 roku⁷⁷ przez papieża Franciszka Światowego Dnia Modlitw o Ochronę Świata Stworzonego może pomóc w obudzeniu „uśpionych i nieuważnych sumień” i dodać odwagi do ekologicznego nawrócenia⁷⁸. Wybór tej daty nie był przypadkowy, ale miał za zadanie podkreślenie ekumenicznej troski o środowisko naturalne. Od 1989 roku 1 września jest dniem modlitw o ochronę stworzenia w Kościele bizantyjskim. W tym dniu w tym obrzędzie wspomniany jest też biblijny opis stworzenia świata. W orędziu na pierwszy Światowy Dzień Modlitw o Ochronę Stworzenia papież wyraził nadzieję, że ten dzień będzie okazją dla wiernych do przypominania sobie o byciu powołanym do roli stróżów stworzenia. Treść orędzia nawiązywała także do trwającego wtedy roku Miłosierdzia Bożego w Kościele katolickim. Do uczynków miłosierdzia zaliczona została troska o wspólny dom, jakim jest nasza planeta. Papież wezwał do wyrównania „długu ekologicznego”, a także dotrzymywania zobowiązań wynikających z umów międzynarodowych przeciwdziałających zmianom klimatycznym⁷⁹.

76 D. Agnasso, *Papież Franciszek*, s. 77–78.

77 1 września Światowy Dzień Modlitw o Ochronę Stworzenia, <https://www.niedziela.pl/arttykul/17686/1-wrzesnia-Swiatowy-Dzien-Modlitw-o> (16.02.2025).

78 Por. D. Agnasso, *Papież Franciszek*, s. 82–83.

79 Zob. Orędzie Papieża na Światowy Dzień Modlitw o Ochronę Stworzenia, https://www.archivioradiovaticana.va/storico/2016/09/01/or%C4%99dzie_papie%C5%BCa_na_%C5%9Bwiatowy_dzie%C5%84_modlitw_o_ochron%C4%99_stworzenia/pl-1255110 (16.02.2025).

3.4. Działania na rzecz ochrony środowiska

W parze z nauczaniem o ochronie środowiska i postawach ekologicznych w tekstach papieża Franciszka i innych duchownych następował rozwój różnych inicjatyw mających na celu zwiększenie świadomości na temat zanieczyszczeń środowiska, kryzysu ekologicznego i propagowania działań, które mają pomóc planecie.

Pontyfikat Franciszka to czas bogaty w liczne konferencje organizowane przez środowiska katolickie zarówno na terenie Watykanu, jak i w innych miejscach oraz przy okazji ważnych wydarzeń, np. podczas Światowych Dni Młodzieży⁸⁰. Ojciec Stanisław Jaromi zwraca uwagę, że Kościół jest zainteresowany problemami współczesnego świata, w tym ochrony środowiska. Z szacunkiem odnosi się do poglądów – zarówno wierzących, jak i niewierzących i podejmuje dialog w celu znalezienia wspólnych rozwiązań. Zgadza się z planem wdrożenia celów zrównoważonego rozwoju do 2030 roku, który obejmuje 5 obszarów – tzw. 5 × P – *people* (ludzie), *planet* (planeta), *prosperity* (dobrobyt), *peace* (pokój), *partnership* (partnerstwo)⁸¹ oraz 17 celów opracowanych przez OZN⁸². Ojciec Jaromi podsumowuje obecny trend w Kościele słowami: „Wybieramy realizację projektu, jaki osiemset lat temu zapoczątkował Franciszek z Asyżu: Bóg jest Ojcem wszystkich i całego stworzenia, a my braćmi

⁸⁰ Podczas Światowych Dni Młodzieży odbywających się w Krakowie w 2016 roku została zorganizowana konferencja „Ekologia integralna. *Laudato si'*. Młodzi bohaterami zmian”, ekowioska *Laudato si'* w Parku Krowoderskim oraz modlitwa w intencji zatrzymania zmian klimatu na krakowskim Kazimierzu. Kraków – konferencja z udziałem młodych ekologów, <https://idziemy.pl/spoleczenstwo/krakow-konferencja-z-udzialem-mloдых-ekologow> (24.03.2026); Światowe Dni Młodzieży – ekoczuwanie na Kazimierzu, <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,20475313,swiatowe-dni-mloдых-ekoczuwanie-na-kazimierzu.html> (24.03.2026); Wioska ekologiczna *Laudato si'*, <https://www.krakow2016.com/www.krakow2016.com/wioska-ekologiczna-laudato-si.html> (24.03.2026).

⁸¹ Por. S. Jaromi, *Boska ziemia*, s. 32–34.

⁸² 17 celów zrównoważonego rozwoju to: koniec z ubóstwem; zero głodu; dobre zdrowie i jakość życia; dobra jakość edukacji; równość płci; czysta woda i warunki sanitarne; czysta i dostępna energia; wzrost gospodarczy i godna płaca; innowacyjność, przemysł, infrastruktura; mniej nierówności; zrównoważone miasta i społeczności; odpowiedzialna konsumpcja i produkcja; działania w dziedzinie klimatu; życie pod wodą; życie na lądzie; pokój, sprawiedliwość, silne instytucje; partnerstwa na rzecz celów. Zob. *Cele zrównoważonego rozwoju*, <https://www.un.org/pl/> (9.01.2025).

i siostrami”⁸³. Taki był właśnie Kościół w oczach papieża Franciszka: pełen ekologii, szacunku i równości. Jest to świat „oparty o braterską komunikację we wspólnym domu”, w którym człowiek dba o siebie, środowisko i relacje w nim panujące⁸⁴.

Papież Franciszek podczas przemówienia z okazji 70-lecia Organizacji Narodów Zjednoczonych podziękował za działania i prace wszystkich członków oraz zwrócił uwagę na potrzebę powszechnego braterstwa i zajęcie się sprawami sektorów, które zostały pozbawione faktycznej ochrony przez stosowanie fałszywych praw. Miał na myśli ochronę środowiska oraz wykluczenie kobiet i mężczyzn. Stwierdził, że te dwa zmarginalizowane obszary są bardzo ze sobą powiązane i cierpią z powodu niewłaściwego sprawowania władzy. W stosunkach politycznych i gospodarczych należy potwierdzić ich wartości i przywrócić prawidłową ochronę. Wprowadzenie prawdziwego prawa ochrony środowiska jest niezbędne do naszej własnej ochrony. To środowisko życia człowieka, a wszystkie szkody, jakie wyrządzane są przyrodzie, tak naprawdę uderzają w ludzkość. Chrześcijanie oraz inni wyznawcy religii monoteistycznych wierzą w stworzenie świata wynikające z wypełnionej miłością decyzji Stwórcy. Środowisko naturalne jest ważne dla wyznawców każdej religii. Natomiast niszczenie go, nadmierna eksploatacja prowadzi do wyczerpania – środowiska i ludzi zamieszkujących. Słabi, bezbronni, biedni są wykluczeni z podejmowania decyzji politycznych mających wpływ na gospodarkę, ekonomię, społeczeństwo. Ponoszą konsekwencje wyczerpania środowiska, na który nie mają wpływu. Jest to zamach na prawa człowieka, na ideę braterstwa, na środowisko. Ojciec święty wyraził nadzieję, że przyjęcie Agendy na rzecz Zrównoważonego Rozwoju do 2030 roku wdroży sprawiedliwe rozwiązania na rzecz ochrony środowiska i najbardziej wykluczonych. Papież przedstawił też właściwy obraz ekologii integralnej, która chce chronić człowieka w otaczającym go świecie. Zwracał uwagę, że kryzys ekologiczny jest kryzysem ludzkości. Nie można marnotrawić tego, co ma do zaoferowania nam nasza planeta. Podkreślał, że postęp i nauka nie są zagrożeniem dla środowiska i ludzkości, zagrożeniem jest złe ich wykorzystanie. Dlatego tak ważne

83 S. Jaromi, *Boska ziemia*, s. 33.

84 Por. M. C. Núñez, *Wszystko jest połączone*, s. 100.

jest ciągle odwoływania się do moralności i do sumień ludzi mających wpływ na kształtowanie się prawa i polityki⁸⁵.

W przemówieniu do dyplomatów podczas jednej z audiencji w Stolicy Apostolskiej papież odniósł się do tego, że Ziemia nie jest szanowana, a chciwa jej eksploatacja uderza w pokój na świecie. Przypomniał, że „Bóg przebacza zawsze, my przebaczymy niekiedy, a przyroda – stworzenie – nigdy nie wybacza, gdy doznaje krzywdy”. Jako skutki braku troski o środowisko przedstawił ofiary klęsk żywiołowych m.in. tajfunu Haiyan na Filipinach i w Azji Południowo-Wschodniej⁸⁶.

Pochodzący z Argentyny papież dostrzegał zależności pomiędzy kopalniami zanieczyszczającymi wodę, zużytymi bateriami, odpadami atomowymi, falami elektromagnetycznymi a dziećmi chorującymi na rzadkie choroby⁸⁷. Poczucie globalizacji sprawia, że ludzie tracą odpowiedzialność za ziemię, za swoją ojczyznę i lud, z którego pochodzą. Nie mają siły walczyć z koncernami rolniczymi, których działalność prowadzi do wyjąłowania gleb⁸⁸. Propagował „zieloną ekonomię” – nowy model ekonomiczny uwzględniający przede wszystkim aspekty ekologiczne, tworzony z myślą, by świat był lepszym miejscem dla wszystkich. Zakłada on, że ludzie są warci więcej niż posiadane rzeczy i dobra, zasoby nie są nadmiernie eksploatowane, produkty i materiały są jak najdłużej funkcjonalne, a dzięki recyklingowi zyskują nowe życie. To ekonomia cyrkularna, która ucieleśnia nowe podejście do rynków, konsumentów i zasobów naturalnych i znacznie ograniczająca ilość odpadów⁸⁹. Postęp ekonomiczny nie może być podstawowym kryterium odniesienia do środowiska. Rozwój cywilizacyjny nie powinien odbywać się kosztem przyszłych pokoleń, którym pozostawimy po nas śmieci i zdegradowane środowisko. Zaspokajanie zachcianek i przyjemności

85 Zob. Nikt nie może być wykluczony. Przemówienie podczas wizyty w nowojorskiej siedzibie ONZ – Podróż Papieża Franciszka na Kubę i do USA (19–28.09.2015), https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/usa-onz_25092015 (17.02.2025).

86 Zob. Papież do dyplomatów: trzeba chronić rodzinę, ubogich i budować kulturę spotkania, <https://deon.pl/kosciol/serwis-papieski/papiez-do-dyplomatow-trzeba-chronic-rodzine-ubogich-i-budowac-kulture-spotkania,217449> (16.02.2025).

87 Zob. Papież Franciszek, D. Wolton, *Otwieranie drzwi. Rozmowy o Kościele i świecie*, Kraków 2018, s. 49–50.

88 Papież Franciszek, D. Wolton, *Otwieranie drzwi*, s. 50.

89 Por. D. Agnasso, *Papież Franciszek*, s. 94–95.

obecnie żyjących nie może odbywać się kosztem zanieczyszczenia Ziemi. Ekologiczna miłość powinna przyświecać działaniom obecnie żyjących dla dobra wspólnego – wszystkich żyjących stworzeń, przyszłych pokoleń, najbardziej potrzebujących⁹⁰. „Zielona ekonomia” to odpowiedź na obecny kryzys ekologiczny, który jest jednocześnie kryzysem etycznym i rodzinnym, wynikającym z nieodpowiedzialnego i samolubnego zachowania człowieka⁹¹.

3.5. Apel do rolników i ekologów

Papież Franciszek podczas swojego pontyfikatu zwracał się z apelem o troskę i działania na rzecz ochrony środowiska do przedstawicieli wielu zawodów i grup społecznych. Na szczególną uwagę zasługują słowa, które kierował do rolników i ekologów. Życie rolników jest w szczególności związane z uprawą ziemi i hodowlą zwierząt. Kondycja środowiska naturalnego ma ogromny wpływ na efekty ich pracy. Natomiast ekolodzy odgrywają ogromną rolę w działaniach na rzecz podnoszenia wiedzy o stanie środowiska oraz są realną grupą nacisku na rządzących, by tworzyli warunki legislacyjne sprzyjające podejmowaniu działań na rzecz ochrony planety i jej mieszkańców.

Rolnictwo jest ważną gałęzią gospodarczą mającą wpływ na środowisko. Wokół produkcji roślinnej i zwierzęcej narosło wiele środowiskowych mitów, takich jak informacja, że bydło emituje więcej gazów cieplarnianych niż transport⁹². Uprawy rolne mogą być prowadzone w sposób intensywny, ekstensywny, zrównoważony i ekologiczny. Na producentach płodów rolnych spoczywa duża odpowiedzialność. Papież Franciszek podczas 70-lecia włoskiej Krajowej Konfederacji Rolników Indywidualnych Coldiretti zwrócił się do ich przedstawicieli z apelem, aby pamiętali o więziach człowieka z ziemią: „Ziemia daje nam owoce, ale ma też dla nas wartość: ziemia chroni nasze zdrowie, jest

90 Por. A. F. Dziuba, *W trosce o wspólny dom w blasku „Laudato si’”*, w: *Dlaczego ekologia?*, s. 111–113.

91 Por. M. C. Núñez, *Wszystko jest połączone*, s. 92.

92 Por. A. Kardaś, *Mit: Krowy emitują więcej gazów cieplarnianych niż transport*, <https://naukaoklimacie.pl/fakty-i-mity/mit-krowy-emituja-wiecej-gazow-cieplarnianych-niz-transport-117> (16.02.2025).

siostrą i matką, która nas leczy i uzdrawia”. Ostrzegął przed sprzedażą gruntów, które zostaną przeznaczone na inne cele niż uprawne po transakcji. Zwracał uwagę, że rolnicy powinni być stróżami ziemi im powierzonej. Odwoływał się do korzystania z ziemi z troską, w zrównoważony sposób, tak by przynosiła owoce, a nie była porzucana po pewnym czasie jako bezużyteczna⁹³. Apel obrony Matki Ziemi papież powtórzył podczas II Kongresu Ruchów Ludowych w Boliwii:

Wspólny dom nas wszystkich jest płądrowany, dewastowany, bezkarnie upokarzany. Tchórzostwo w jego obronie to grzech ciężki. Widzimy z rosnącym rozczarowaniem, że szczyty międzynarodowe jeden za drugim nie przynoszą żadnych poważniejszych rezultatów. Istnieje jasny, zdecydowany i nieodraczalny imperatyw etyczny, aby działać, i nie jest on realizowany. Nie można pozwolić, aby pewne interesy o charakterze globalnym, choć nie powszechnym, narzucały swoje wymagania, podporządkowywały sobie państwa i organizacje międzynarodowe, nadal niszcząc stworzenie. Ludy i ich ruchy są powołane, by podnosić głos, mobilizować, żądać – pokojowo, lecz stanowczo – natychmiastowego podjęcia odpowiednich kroków. Proszę was, w imię Boga, abyście bronili Matki Ziemi⁹⁴.

Szczególną rolę w ochronie dzieła stworzenia odgrywają ekolodzy i organizacje ekologiczne. Papież Franciszek bardzo wspierał ich działalność. W przemówieniu z okazji III rocznicy encykliki *Laudato si'* skierował do katolickich ekologów apel. Stwierdził, że oprócz władz, to grupy społeczne, religijne i instytucje ekonomiczne wspierają rozwój ekologii integralnej. Wyraził nadzieję, że „wydarzenia, takie jak *Global Climate Action Summit* [...] w San Francisco, dostarczą właściwych odpowiedzi, przy wsparciu obywatelskich społecznych grup nacisku w różnych częściach świata”. Wskazał, że ważną rolę do odegrania w promocji ekologii integralnej mają instytucje finansowe, takie jak Bank Światowy czy

⁹³ Zob. Przemówienie papieża Franciszka do rolników, 31.01.2015, <https://swietostworzenia.pl/biblioteka-laudato-si/przemowienie-papieza-franciszka-do-rolnikow-31-01-2015-r> (16.02.2025).

⁹⁴ Boliwia: Papież na Kongresie Ruchów Ludowych, https://www.archivioradiovaticana.va/storico/2015/07/10/bolivia_papie%C5%BC_na_kongresie_ruch%C3%B3w_ludowh/pl-1157326 (16.02.2025).

Międzynarodowy Fundusz Walutowy, ponieważ trwały i zrównoważony rozwój wymaga wsparcia finansowego. Jednak by zaangażowanie społeczne i nowa polityka ekonomiczna okazały się skuteczne, musi poprzedzić je nawrócenie ekologiczne. Ekumenizm, dialog, wspólne inicjatywy i modlitwa o ochronę stworzenia to dobry początek współpracy i transformacji, a na głębszym poziomie zmiany serc i umysłów. Wyzwań nie brakuje. Ojciec święty wyraził wdzięczność za wysiłki ekologów „w służbie troski o stworzenie i lepszą przyszłość dla naszych dzieci i wnuków⁹⁵.

Ruchy katolickie w Polsce już w latach 80. zajmowały się aspektami związanymi z ochroną środowiska. Była to odpowiedź na rabunkową gospodarkę okresu PRL⁹⁶. Obecnie przybywa osób zaangażowanych społecznie, zainteresowanych ekologią. W Polsce w 2021 roku 16% organizacji pozarządowych zajmowało się tematyką ekologiczną. Natomiast co czwarta organizacja deklarowała, że kwestie związane ze zmianami klimatycznymi są uwzględniane w planach działań ich pracy⁹⁷. Słowa papieża Franciszka padały na podatny grunt organizacji chętnych do działania na rzecz ochrony środowiska⁹⁸. Podejmowane są liczne inicjatywy promujące jego nauczanie⁹⁹ i tematykę ekologii integralnej¹⁰⁰.

Podsumowanie

Franciszek od pierwszych chwil swojego pontyfikatu wykazywał szczególne zaangażowanie w działaniach na rzecz ekologii integralnej. Mimo że nie był pierwszym papieżem, który w swoich homiliach

95 Zob. Przemówienie papieża Franciszka z okazji III rocznicy encykliki „*Laudato si'*”, 6.07.2018, <https://swietostworzenia.pl/biblioteka-laudato-si/przemowienie-papieza-franciszka-z-okazji-iii-rocznicy-encykliki-laudato-si-6-07-2018-r> (18.02.2025).

96 Por. S. Jaromi, *Ruchy i stowarzyszenia w Kościele w służbie ekologii*, „*Paedagogia Christiana*” (2011) nr 2, s. 201.

97 Por. B. Charycka, M. Gumkowska, J. Bednarek, *Kondycja organizacji pozarządowych 2021*, Warszawa 2022, s. 10.

98 Por. *W trosce o wspólny dom*, <https://katolicydlaśrodowiska.pl/> (22.02.2025).

99 Por. Córdian Szwarz OFM, *Święty Franciszek i ekologia* [wywiad], rozmawiały J. Składowska, D. Chylewska, <https://laudatosi.caritas.pl/artykuly/franciszkanskie-podejscie-do-ekologii/> (22.02.2025).

100 Por. *Szkoła Liderów Ekologii Integralnej REFA*, <https://www.swietostworzenia.pl/dzialania> (22.02.2025).

i dokumentach podejmował temat ekologii, to bez wątpienia jego pontyfikat był w tej dziedzinie przełomowy. Działalność papieża na rzecz walki z nierównościami społecznymi i ekonomicznymi, starania o poprawę losu ubogich i potrzebujących były ściśle związane z troską o środowisko naturalne. Franciszek wykazywał duże zainteresowanie i wiedzę na temat problemów, z którymi borykają się przedstawiciele różnych grup społecznych i lokalnych. Można domniemywać, że choćby w pewnym stopniu znał się na zależnościach zachodzących w uprawach czy przyrodzie, śledził polityczne i społeczne działania dotyczące planów poprawy sytuacji najuboższych, nierówności i ochrony przyrody. W swoich wypowiedziach powoływał się na treści zobowiązań międzynarodowych i zasady ochrony środowiska. Nawoływał wszystkich ludzi, bez względu na wyznanie, oraz instytucje, które mają możliwości finansowe bądź decyzyjne w tym obszarze, do nawrócenia ekologicznego, do wzięcia odpowiedzialności „za nasz wspólny dom”. Zwracał uwagę, że zła kondycja środowiska naturalnego wynika z grzechu nieumiarkowania, że kryzys ekologiczny jest kryzysem sumienia człowieka. Papieskie działania na rzecz ochrony środowiska były przepełnione troską o wszystkich przedstawicieli obecnych i przyszłych pokoleń. Kontynuował politykę ekumeniczną, którą rozwinął Jan Paweł II. Nie ukrywał, że w swoich działaniach inspirował się nauczaniem poprzedników oraz patriarchy Bartłomieja I.

Encyklika *Laudato si'* to nie tylko dokument o charakterze społecznym, lecz kompendium ekologii integralnej i nauczania papieża. Jest to obowiązkowa lektura dla katolickich ekologów, ale nie tylko. To pozycja, z którą powinien zapoznać się każdy, komu losy planety leżą na sercu. Człowiek powinien działać na rzecz ochrony wszystkich dzieł stworzenia. Apel papieża dotyczy przemiany serc, sumień, codziennych nawyków i zaprzestania bycia obojętnym na krzywdę potrzebujących, w tym potrzebującej planety. Pontyfikat papieża Franciszka, przepełniony duchowością franciszkańską, zaowocował nie tylko bogatą literaturą ekologiczno-społeczną, ale także licznymi inicjatywami i rozwojem organizacji pozarządowych realizujących działania o tematyce ekologicznej. Był to czas wzywania do nawrócenia ekologicznego i wzięcia odpowiedzialności za otaczający nas świat. Tylko globalna przemiana serc

może umożliwić skuteczne przeciwdziałanie kryzysowi ekologicznemu i zmianom klimatu.

Papież Franciszek zmarł 21 marca 2025 roku. Tuż przed śmiercią przekazał z własnych oszczędności darowiznę na zadłużoną fabrykę makaronu, w której pracują młodociani więźniowie z Casal de Marmo. Wsparcie miało na celu obniżenie ceny makaronu i możliwość zatrudnienia większej liczby młodych osadzonych. To jeden z lokalnych projektów duszpasterstwa więziennego w diecezji rzymskiej. Jorge Mario Bergoglio o końca był blisko ludzkich spraw i tych, którzy potrzebują pomocy¹⁰¹.

Bibliografia

- Agnasso D., *Papież Franciszek. Świat jutra*, Kraków 2021.
- Babiński J., „Kwestia ekologiczna” w nauczaniu Jana Pawła II, „Studia Gdańskie” 30 (2012), s. 249–264.
- Babiński J., *Ekoteologia*, Warszawa 2020.
- Benedykt XVI, *Encyklika Caritas in veritate*, 29.06.2009.
- Boliwia: Papież na Kongresie Ruchów Ludowych, https://www.archivioradiovaticana.va/storico/2015/07/10/boliwia_papie%C5%BC_na_kongresie_ruch%C3%B3w_ludowh/pl-1157326 (16.02.2025).
- Charycka B., Gumkowska M., Bednarek J., *Kondycja organizacji pozarządowych 2021*, Warszawa 2022.
- De Carlini L., *Lasy—stan krytyczny*, w: *Bioetyka. Naglące pytania*, red. P. Aszyk SJ, Warszawa 2005, s. 185–210.
- Dlaczego ekologia? W kręgu encykliki „Laudato si’”*, red. T. Reroń, A. Szafulski, Wrocław 2016.
- Franciszek, *Adhortacja apostolska Laudate Deum*, 4.10.2013.
- Franciszek, *Encyklika Laudato si’*, 24.05.2015.
- Franciszek, *Encyklika Lumen fidei*, 29.06.2013.
- Gore A., *Ziemia na krawędzi*, Warszawa 1996.
- Guardini R., *Koniec czasów nowożytnych. Świat i osoba. Wolność, łaska, los*, Kraków 1969.

¹⁰¹ Por. Ostatni dar Franciszka: 200 tys. euro na pomoc dla młodocianych więźniów, <https://www.onet.pl/informacje/kai/ostatni-dar-franciszka-200-tys-euro-na-pomoc-dla-mlodocianych-wiezniow/ym97046,30bc1058> (27.05.2025).

- Inauguracyjna homilia papieża, <https://papiez.wiara.pl/doc/1491011.Inauguracyjna-homilia-papieza>, (11.12.2024).
- Jan XXIII, Encyklika *Pacem in terris*, 11.04.1963.
- Jaromi S., *Boska ziemia*, Kraków 2019.
- Jaromi S., *Ecologia humana – chrześcijańska odpowiedź na kryzys ekologiczny*, Kraków 2004.
- Jaromi S., *Eko-zadania dla papieża Franciszka*, „*Dziki Życie*” (2013) nr 5, s. 23-24.
- Jaromi S., Olszewski M., *Eco-book o eko-Bogu*, Kraków 2010.
- Jaromi S., *Ruchy i stowarzyszenia w Kościele w służbie ekologii*, „*Paedagogia Christiana*” (2011) nr 2, s. 195–210.
- Kiełbasiewicz I. A., OFM, „*Ekologia*” św. Franciszka z Asyżu, <http://www.francesco.katowice.opoka.org.pl/ecology1.html> (10.07.2025).
- Konstańczak S., *Religia a ekologia*, „*ΣΟΦΙΑ. Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich*” 16 (2016), s. 375–379.
- Kostyk Ż., *Zasada przezorności w prawie ochrony środowiska*, rozprawa doktorska, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2020.
- Kościół i nauka w obliczu ekologicznych wyzwań. Źródła, inspiracje i konteksty encykliki „*Laudato si*”, red. J. Poznański, S. Jaromi, Kraków 2016.
- Krawczyk R., *Prawa człowieka w Biblii*, „*Historia i Świat*” 1 (2012), s. 149–162.
- Leon XIII, Encyklika *Rerum novarum*, 15.05.1891.
- Łukaszuk L., *Wybrane zagadnienia międzynarodowego prawa ochrony środowiska*, w: *Problemy XXI wieku: prawo ochrony środowiska, edukacja środowiskowa i agrobiznes*, red. J. W. Czartoszewski, E. Grzegorzewicz, A. W. Świdorski, Warszawa 2005, s. 11-39.
- Ministerstwo Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej, *Słownik pojęć strategii rozwoju transportu do 2020 roku (z perspektywą do 2030 roku)*, https://wartowiedziec.pl/attachments/article/23449/Słownik_pojec_SRT.pdf
- Nikt nie może być wykluczony. Przemówienie podczas wizyty w nowojorskiej siedzibie ONZ – *Podróż Papieża Franciszka na Kubę i do USA* (19-28.09.2015), https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/usa-onz_25092015 (17.02.2025).
- Núñez M. C., *Wszystko jest połączone. Integralna ekologia i komunikacja w erze cyfrowej*, Olsztyn 2020.

- Nyka M., *Sprawiedliwość międzypokoleniowa w międzynarodowym prawie środowiska*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 35 (2016), s. 355–372.
- Orędzie Papieża na Światowy Dzień Modlitw o Ochronę Stworzenia, https://www.archivioradiovaticana.va/storico/2016/09/01/or%C4%99dzie_papie%C5%BCa_na_%C5%9Bwiatowy_dzie%C5%84_modlitw_o_ochron%C4%99_stworzenia/pl-1255110 (15.02.2025).
- Ostatni dar Franciszka: 200 tys. euro na pomoc dla młodocianych więźniów, <https://www.onet.pl/informacje/kai/ostatni-dar-franciszka-200-tys-euro-na-pomoc-dla-mlodocianych-wiezniow/ym97046,30bc1058> (27.05.2025).
- Papież do dyplomatów: trzeba chronić rodzinę, ubogich i budować kulturę spotkania, <https://deon.pl/kosciol/serwis-papieski/papiez-do-dyplomatow-trzeba-chronic-rodzine-ubogich-i-budowac-kulture-spotkania,217449> (16.02.2025).
- Papież Franciszek, D. Wolton, *Otwieranie drzwi. Rozmowy o Kościele i świecie*, Kraków 2018.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, przekład z języków oryginalnych, opracowany przez zespół biblistów polskich z inicjatywy benedyktynów tyńskich (Biblia Tysiąclecia), Poznań–Warszawa 1980.
- Przemówienie papieża Franciszka do rolników, 31.01.2015, <https://swietostworzenia.pl/biblioteka-laudato-si/przemowienie-papieza-franciszka-do-rolnikow-31-01-2015-r> (16.02.2025).
- Przemówienie papieża Franciszka z okazji III rocznicy encykliki „Laudato si’”, 6.07.2018, <https://swietostworzenia.pl/biblioteka-laudato-si/przemowienie-papieza-franciszka-z-okazji-iii-rocznicy-encykliki-laudato-si-6-07-2018-r> (18.02.2025).
- Sadowski R. F., *Filozoficzny spór o rolę chrześcijaństwa w kwestii ekologicznej*, Warszawa 2025.
- Schudy H., *Nadchodzi zmiana klimatu w Kościele? Papież Franciszek – ekolog*, „Dziki Życie” (2015) nr 7–8, s. 12–15.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele we współczesnym świecie Gaudium et spes*, 7.12.1965.
- Szawarski Z., *Najgroźniejsze zwierzę*, „Polityka” 1.04.2000, nr 14, <https://www.polityka.pl/archiwumpolityki/1849502,1,najgrozniejsze-zwierze.read> (11.12.2024).

- White L., *The historical roots of our ecological crisis*, „Science” 155 (1967) no. 376, s. 1203–1207.
- Wspólna deklaracja Papieża Jana Pawła II i Patriarchy Bartłomieja I, <https://papiez.wiara.pl/doc/377299.Wspolna-deklaracja-Papieza-Jana-Pawla-II-i-Patriarchy> (12.12.2024).
- WWF, *Living Planet Report 2024. A system in peril*, Gland, Switzerland 2024.
- Wyrostkiewicz M., *Ekologia ludzka. Osoba i jej środowisko z perspektywy teologicznomoralnej*, Lublin 2007.

